

“Літва, наша айчына...”¹

Баляслаў Ялавецкі

Літва, мая Айчына, Ты як здароўе!...²

Так выгукнуў адзін з найвялікшых паэтаў, Адам Міцкевіч, які ў гэтай пары словаў ахаліў усю сутнасць душы нацыі (naród) літвінаў і адзначыў яе выключную жыццёвую сілу... бо што ж можа быць больш магутнейшым, чым здароўе?

Здароўе нацыі літвінаў палягае на яе выключнай маральнай культуры, на яго высокім гуманітарным інстынкце.

Нацыя літвінаў, свабодалюбівая і доблесная ў баі, заваёўваючы іншыя народы, іх не занявольвала; а, захопліваючы палонных, не здэкавалася над імі, а пасяляла іх у сябе ў краі, даючы ім магчымасць адвольнага ўладкавання.

Найбольшую колькасць палонных дастаўлялі ў XII, XIII і XIV стагоддзях з Польшчы, адкуль падчас набегу літоўцы ўводзілі тысячы людзей абодвух палоў... Польскае насельніцтва альбо мяшалася з карэнным літоўскім, альбо ўтварала асобныя паселішчы.³

Літоўцы, будучы яшчэ паганскім народам, здолелі стварыць каласальную дзяржаву, захоўваючы сярод заваяваных народаў іх звычай і ўклад. Не валодаючы ж уласным пісьменствам,⁴ яны карысталіся напачатку беларускім, а пасля, калі Літва добраахвотна злучылася з Польшчай пе-

¹ Перакладзена паводле: Jałowiecki, Bolesław (1906). Litwo, Ojczyzna nasza... Petersburg: Drukarnia A. Smilgo, Ekaterinenski kan, № 10.

² “Litwo! Ojczyzna moja! ty jesteś jak zdrowie” – словы, з якіх пачынаецца знакамітая паэма Адама Міцкевіча “Пан Тадэвуш”. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

³ Большасць сучасных беларускіх, польскіх і літоўскіх даследчыкаў (А. Смелянчук, В. Вярэнія, Ю. Бардах, У. Вяльгорскі, Я. Юркевіч, П. Эберхардт, Р. Мікніс і інш.) скептычна ставяцца да версіі, паводле якой сучасная польская меншасць на тэрыторыі Беларусі сфармавалася шляхам масавага перасялення насельніцтва з тэрыторыі этнічнай Польшчы. Перасяленні насельніцтва з тэрыторыі сучаснай Польшчы ў Беларусь, паводле навуковых даследаванняў, на ўсіх этапах гісторыі насілі эпизадны характар і ніколі не былі масавымі. Галоўным жа фактарам для фармавання польскай супольнасці Беларусі і Літвы з’яўляліся працэсы паланізацыі і самапаланізацыі карэннага насельніцтва. Падрабязна гэтае пытанне разгледжана (Смелянчук, 2004: 17–36). – *Заўвага навуковага рэдактара.*

⁴ Літоўцы калісьці карысталіся рунічнымі літарамі, але помнікаў такога роду пісьменства маем так мала, што не можам прызнаць яго за агульнаўжыванае. Першыя парасткі пісьменства пачынаюць з’яўляцца ў першай палове XVI стагоддзя, але ўжо руны не ўжываюцца. – *Заўвага аўтара.*

рад абліччам крыжацкай пагрозы і прыняла каталіцкую веру, беларуская мова і пісьменства саступіла польскаму. Адбылося гэта тым прасцей, што ўжо адвеку на ўсім абшары Літвы палякі і літоўцы былі памяшаныя між сабой крывёй і братэрствам. Палякі былі фактычна праваднікамі заходняй культуры ў Літве і кожны літовец, які імкнуўся да асветы, мімаволі карыстаўся польскай мовай і пісьменствам, у выніку чаго ўсе адукаваныя класы літоўскага насельніцтва ўжывалі польскую мову.

Не агнём і мячом пашыралася польская культура ў Літве, але злучэннем братэрскай крыві. Палякі ніколі не навязвалі літоўцам сваёй мовы і не маглі чыніць такога гвалту, бо Літва да самага ўпадку Польшчы складала заўсёды асаблівую частку польскай Рэчы Паспалітай⁵ з шырокай аўтаноміяй, уласным скарбам і ўласным войскам; а ўся ўлада была амаль выключна ў руках насельнікаў гэтага краю.

Польская мова ў Літве мае тыя самыя правы, што і літоўская, бо амаль са старажытных часоў выступае як раўнасільная літоўскай, а таксама як родная мова. Розніца палягае толькі ў тым, што польская мова была ўласцівая пераважна адукаванаму класу і мяшчанам, а літоўская ці беларуская мовы былі мовамі простага люду.

Да канца XVIII стагоддзя ўва ўсёй Еўропе народная асвета знаходзілася на вельмі нізкім узроўні і толькі ў мінулым XIX стагоддзі, у меру дэмакратызацыі грамадства, асвета народных мас зрабілася непазбежнай; што, натуральным чынам, мусіла паклікаць мову, ужываную народам у штодзённай размове, для вырашэння любым даступным чынам шырокага кола цывілізацыйных задач.

Вялікая павага належыць тым нашым землякам літоўцам,⁶ якія першымі зразумелі неабходнасць навучання народа на іх штодзённай мове і самаахварна працавалі ў гэтым кірунку, нягледзячы на каласальныя перашкоды, што чыніліся ўладамі да апошняга часу. Яны зрабіліся сапраўднымі піянерамі народнай асветы ў Літве.

Годным найвялікшага здзіўлення ёсць тое, як гэтыя людзі ад сярэдзіны мінулага стагоддзя, таемна працуючы ў краі і адкрыта за мяжой, асабліва ў Тыльзіце^{*7} і ў Злучаных Штатах Паўночнай

⁵ Азначэнне "польская Рэч Паспалітая" не фігуравала ў тагачасных дакументах, і нават сучасныя польскія навукоўцы (не кажучы ўжо пра беларускіх і літоўскіх) не схільныя ацэньваць гэтую дзяржаву як польскую нацыянальную. Афіцыйна ў тагачасным справаводстве найчасцей ужывалася акрэсленне "Рэч Паспалітая Каралеўства Польскага і Вялікага Княства Літоўскага". – *Заўвага навуковага рэдактара.*

⁶ Пачынаючы ад пісьменнікаў XVI стагоддзя, заканчваючы сучаснымі літаратурнымі аўтарытэтамі. – *Заўвага аўтара.*

Амерыкі, з малымі матэрыяльнымі сродкамі, здолелі з прастанароднай мовы стварыць літаратурную, якая цяпер заваявала сабе поўнае права грамадзянства ў шэрагу культурных моваў, а ў нашым краі на працягу амаль аднаго года зрабілася настолькі свойскай, нібы здаўна літоўскія газеты і кнігі існавалі сярод нас. Тая незвычайная свойскасць літоўскага пісьменства даказвае, што зерне патрапіла ў добра падрыхтаваную і вельмі культурную глебу. Правадніком жа той падставовай культуры была наша другая раўназначная родная мова – польская, якая зараз з братэрскай любоўю аддае літоўскай мове ўсё тое, што паводле справядлівасці павінна ёй належыць, не запыняючыся, аднак, надалей працаваць на роўных дзеля развіцця культуры ўлюбёнай Літвы, агульнай айчыны гэтых дзвюх моў, але адзінага народа.

Жыхар з-пад Палангі, Коўна, Вількаміра, Свянцян ці Вільні, Гародні, Наваградка і нават з-пад Менску ёсць літвінам, незалежна ад таго, ці ён гаворыць па-літоўску, па-польску ці беларуску. Увесь лад яго жыцця, звычай і ўся сутнасць існавання ёсць настолькі падобна ўсюды, што апроч мовы цяжка зазначыць якой-небудзь большай розніцы. Гэта і даказвае, што на ўсім абшары Літвы жыве адзін народ, зацэментаваны ў ходзе вякоў агульнай крывёй літоўцаў, палякаў і беларусаў.

Геніяльны паэт і філосаф Адам Міцкевіч, які мысліў і пісаў па-польску, паводле характару быў тыповым літвінам, сынам нацыі крышталёвай душы, узнікшай ад змешвання крыві польскай з літоўскай. Ён ёсць паэтам гэтаксама польскім, як і літоўскім, бо цудоўнай польскай мовай выказаў пачуцці і думкі, якіх калыскай была ўлюбёная Літва яго айчыны... Мы, літвіны, не можам і не маем права выракацца польскай мовы, якая спрадвеку была правадніком культуры сярод нас. Мы не можам выракацца ўсяго мноства нашых знакамітых землякоў, якія польскай мовай прамаўлялі навуковыя і маральныя ісціны, тым больш, што ў кожным з нас, найшчырэйшых літвінаў, цячэ хоць кропля польскай крыві. Будзьма любіць, працаваць дзеля ўзвышэння нашай прыгожай мовы і пісьменства літоўскага, будзьма навучаць дзяцей нашых па-літоўску, развіваць літоўскую літаратуру, выдаваць падручнікі і навуковыя працы на літоўскай мове, але не будзем адкідаць нашых культурных традыцый, шчыльна з той мовай звязаных.

⁷ Тыльзіт – горад у былой Усходняй Прусіі, цяпер горад Савецк у Калінінградскай вобласці Расійскай Федэрацыі. У другой палове XIX стагоддзя, пасля забароны ў Расійскай імперыі літоўскамоўнага друку лацінскім шрыфтам, стаў адным з цэнтраў літоўскага кнігадрукавання. Надрукаваныя тут літоўскія выданні славуць кніганосы пасля нелегальна перапраўлялі на тэрыторыю падрасійскай Літвы. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

Будзем памятаць, што сярод цывілізаваных народаў Еўропы мы, літоўцы, валодаем правам заняць адпаведнае месца толькі таму, што маем за сабой шматвяковую гістарычную і культурную традыцыю, што можам прадставіць цэлы шэраг імёнаў знакамітых людзей, якімі ўвесь свет ганарыцца можа.

Не любоў да краю, а партыйны фанатызм можа адмовіць факт агульнасці польскай культуры з літоўскай, толькі таму, што яна распаўсюджвалася пасродкам польскай мовы. Трэба быць сляпым шаленцам альбо чалавекам злой волі, каб усю літоўскую інтэлігенцыю за тое, што яна размаўляе па-польску, лічыць за якіхсьці варожых чужынцаў.

Калі мы цяпер здольныя ісці наперад у шэрагу цывілізаваных народаў Еўропы, лёгка засвойваючы дасягненні навукі, і вучыць на бацькоўскай літоўскай мове, то гэта сведчыць, што мінулыя пакаленні падрыхтавалі нас, што мы мелі і маем дагэтуль уласную інтэлігенцыю, што адвечна палякі і літоўцы сумесна працавалі і паступова назапашвалі матэрыял, які паддаецца далейшаму пераўтварэнню ў сучасным духу.

Без таго мінулага, без той працы нашых продкаў, без той польскай мовы знаходзіліся б мы зараз адносна іншых народаў у дзікунстве – няздольныя да ўсведамлення і прыняцця вышэйшых задач чалавецтва і былі б як папуасы асуджаныя на выміранне, нягледзячы на захаваную спрадвеку літоўскую мову. Ужо сам факт разумення неабходнасці народнай асветы на яго роднай мове, факт хуткасці з якой развіваецца наша літоўская мова, даказвае, што мы ёсць сучасным культурным народам, маем такія падмуркі мінуўшчыны, на якіх смела можам будаваць нашу будучыню.

Польская культура ёсць таксама і нашай літоўскай, бо праца была супольная. Няхай будзе гонарам для нас, што мы далі такіх людзей, якіх палякі ахвотна да сваіх залічаюць, бо гэта сведчыць, што спрадвеку мы з'яўляемся цывілізаваным народам, а польская мова ёсць наша родная гэтаксама як і літоўская.

Даводзіцца чуць закіды: што той Літве да тых выбітных людзей, да той польскай цывілізацыі, калі значная большасць насельніцтва дагэтуль чытаць і пісаць не ўмее? На той закід можна адказаць, што французы, італьянцы, ангельцы і немцы абсалютна слухна ганарыліся цывілізацыяй, не зважаючы на тое, што напачатку мінулага стагоддзя зусім малая частка насельніцтва ўмела чытаць і пісаць.

Не варта забываць, што народы заўсёды бралі прыклад з перадавой меншасці, пераймаючы звычкі і норавы, і несвядома культурна развіваліся. Тое самае адбывалася і ў Літве, якая, нягледзячы на вялікую колькасць непісьменных, належыць да краін настолькі культурных, што ўсё насельніцтва цяпер ужо здольнае прыстасавацца да сучасных, дастаткова складаных запатрабаванняў і [грамадскіх] адносін Заходняй Еўропы. Таму польская культура, не зважаючы на страшэнныя паразы, якія ляглі на Польшчу і Літву ў канцы XVIII стагоддзя, не зважаючы на неверагодныя цывілізацыйныя перашкоды, усё ж у апошні момант паспела падрыхтаваць народ да прыняцця новых формаў існавання.

Розніца ў мове і надалей не можа і не павінна прыводзіць да якіх-небудзь узаемных непаразуменняў. Мы ўсе сілы мусім скіраваць, каб узвысіць асвету ў краі. Школы літоўскія, польскія або беларускія мусяць быць закладзеныя усюды, дзе толькі трэба, бо перадусім школа павінна навучаць на зразумелай для вучня мове, а такой можа быць толькі мова, на якой дзіця размаўляе ў бацькоўскім доме. Няма аніводнай прычыны навязваць гвалтам у школе тую ці іншую мясцовую мову, каб перарабіць беларуса ці паляка ў літоўца і наадварот, бо ўсё мы з'яўляемся адзіным народам і для нас усіх айчынай ёсць тая самая Літва, якой яна была і для продкаў нашых.

Нашай агульнай мэтай мусіць быць чым найбольшае развіццё асветы, а таму будзьма вучыць нашых дзяцей на той мове, на якой яны асвету лягчэй успрымаць могуць.

У свабодным краі можа не быць ніякай боязі, што тая ці іншая мова возьме верх, бо ўсе мовы павінны быць раўнапраўныя, а прымаючы да ўвагі правы меншасцяў, бацькі і дзеці могуць выбіраць школу, якая ім падабаецца. Мы павінны заўсёды мець на ўвазе, што добрая школа ёсць падставай паспяховасці краю, а патрэбныя сродкі для ўтрымання розных школ мусяць заўсёды быць прадстаўлены, бо школа для народа ёсць як вада для піцця, як хлеб надзённы! Не будзем адгароджвацца кітайскім мурам надуманай этнаграфіі, бо правесці граніцы для ўстанаўлення гэтага муру не здолеем, а толькі ўзаемна аслабім сябе без ніякай патрэбы. Будзем памятаць, што чым меншая будзе тэрытарыяльная адзінка, тым яна менш будзе важыць на агульнадзяржаўных шляхах і тым цяжэй зробіцца правядзенне ў агульнадзяржаўным сойме патрэбнай для яе рэформы. Літоўская правінцыя павінна паўстаць у тых межах, у якіх яна існавала спрадвеку, у якіх яна была напрыканцы

XVIII стагоддзя, у тых межах, дзе насельніцтва ёсць аб'яднанае паміж сабой супольнай традыцыяй, супольнасцю звычаяў, укладаў і г.д., без увагі на тую ці іншую народную мову.

У Літве ніколі не было нацыянальных канфліктаў, а кожны ўжываў мову і вызнаваў веру паводле ўласнай прыхільнасці. Калі ў XVII і XVIII стагоддзях у суседняй Расіі пераследваліся стараверы, то яны натоўпамі перасяляліся ў Літву, дзе іх зычліва прымалі і дзе яны дагэтуль захавалі мову, веру і свае звычаі.

У Літве, як і ўва ўсёй Еўропе, існаваў да канца XVIII стагоддзя саслоўны падзел насельніцтва, які складаўся са шляхты, сялян і мяшчан. Але стаўленне шляхты, як пануючага класа, да сялян было больш чалавечым у Літве, чым дзе-небудзь у ішчэ, а тым болей у параўнанні з Расіяй;⁸ бо ў Літве, да заняпаду польскай Рэчы Паспалітай, прыгону, у строгім значэнні гэтага слова, не было. Кожны селянін мог адвольна перамяшчацца з месца на месца. Прымацаванне сялян да зямлі, гэта значыць увядзенне сапраўднага прыгону, адбылося ўжо з распараджэння расійскіх уладаў.⁹ Аднак, нягледзячы на гэта, яшчэ ў 1817 годзе, падчас шляхецкіх выбараў у Вільні, шмат дэпутатаў з літоўскай шляхты выказалі жаданне даць сялянам вольнасць.¹⁰ У выніку ў 1818 годзе адбылося збіранне подпісаў тых, хто за і хто супраць распрыгоньвання. Наогул з ліку 18 дэпутатаў толькі адзін быў супраць разняволення; але выйшаў загад, які забараняў шляхце разважаць аб разняволенні сялян. Таксама за панаваннем імператара Александра II літоўская шляхта першая ў расійскай дзяржаве ўзняла голас за разняволенне сялян.

Гэтыя гістарычныя прыклады даказваюць, што паміж шляхтай і сялянамі ў Літве існаваў заўсёды братэрскі стасунак, які цяпер

⁸ У Расіі за панаваннем Кацярыны II у 1792 годзе забаронена сялянам падаваць скаргі на прынятае іх расійскае дваранства. – *Заўвага аўтара*.

⁹ Дадзенае сцверджанне не адпавядае рэчаіснасці, паколькі ў Рэчы Паспалітай перад яе падзеламі існавала класічнае прыгоннае права з прымацаваннем сялян да зямлі і поўным падпарадкаваннем іх памешчыку. Ацэнка Баляславам Ялавецкім аграрных адносінаў у Рэчы Паспалітай – відавочна ідэалістычная. Праўда, у сістэме гэтых адносінаў існавалі некалькі катэгорый сялянства, якія належалі да разрады “вольных”, аднак, паводле Валянціна Голубева і Ірыны Кітуркі, “гэта была не юрыдычная, а хутчэй маральна-грамадская дэфініцыя. Быць «вольным» не азначала быць свабодным ад путаў феадальнай залежнасці, мець магчымасць пакідаць свой надзел і мяняць месца жыхарства. Пакуль валашчанін залічваўся да групы «вольных», ён усяго толькі не прыцягваўся да работ на паншчыне на фальварковых землях” (Гісторыя Беларусі, 2004: 184). – *Заўвага навуковага рэдактара*.

¹⁰ Падобныя настроі ў той час панавалі і сярод шляхты іншых беларускіх рэгіёнаў. Так, у 1817 годзе за наданне сялянам асабістай свабоды выказаўся таксама соймік Беларускай вобласці, а ў 1819 годзе – соймік Віцебскай губерні ў Дынабургу. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

зноў яскрава выявіўся падчас пасяджэння, якое адбылося ў верасні 1905 года пад прэзідэнствам генерал-губернатора ў Вільні, па справе ўвядзення земства ў Літве. Тут дэпутаты ад шляхты з усіх паветаў Віленскай, Ковенскай і Гарадзенскай губерняў аднагалосна выказаліся за ўсесаслоўнае выбарнае прадстаўніцтва, за поўнае раўнапраўе сялян са шляхтай і за аднастайнае абкладанне падаткамі шляхты з сялянамі коштам перанясення значнай часткі падаткаў і зямельных павіннасцяў на шляхту.

Асаблівай рысай літоўскай правінцыі ёсць усеагульнае шанаванне і недатыкальнасць чужой уласнасці, што вынікае з сукупнасці народнай этыкі, якую не магло змяніць нават саракагадовае праўленне, скіраванае на зруйнаванне краю і дэмаралізацыю яго насельніцтва.¹¹

Індывідуальны характар валодання зямлёй ёсць таксама ўласцівасцю літоўскай правінцыі... Ён дае магчымасць вядзення сельскай гаспадаркі больш перадавым чынам, асабліва пры размяшчэнні вёсак па асобных селішчах, з папярэднім усталяваннем мінімальнай плошчы гаспадарчай адзінкі, не падлеглай падзелу паміж спадкаемцамі. Усялякія іншыя спосабы эксплуатацыі зямлі зараз у Літве быць выкарыстаны не могуць; яны добрыя ў тэорыі, асабліва калі мы не ўлічваем сучасных варункаў існавання і сучасных эканамічных стасункаў у краі і ў замежжы; уносяць яны разлад у грамадскую гаспадарку, якая вымагае адпаведнага ўладкавання ўсіх элементаў, што ствараюць цэласнасць гэтай гаспадаркі.

Толькі шляхам эвалюцыі, супольна з усёй сістэмай грамадскіх стасункаў, можа наступіць змена формы эксплуатацыі зямлі аж да яе нацыяналізацыі; бо дагэтуль спробы гвалтоўных рэформ, як толькі дзесьці яны былі праведзеныя, заканчваліся звычайна найгорш. Што датычыцца камуністычнага (абшчыннага) валодання зямлёй у расійскіх губернях, то зараз паўсюдна прызнана поўная недарэчнасць гэтага спосабу, які прывёў насельніцтва расійскай вёскі да абсалютнага спусташэння і галечы.

У цяперашніх вёсках Літвы, кожная асобная гаспадарка, пры падзеле у трох месцах і агульнай пашы, ёсць у поўнай залежнасці ад усёй вёскі і таму неабходна выкарыстаць усе магчымыя сродкі для пераўладкавання вёскі такім чынам, каб кожная гаспадарка валода-

¹¹ У дадзеным выпадку мы маем справу з суб'ектыўнай ацэнкай Баляслава Ялавецкім перыяду расійскага кіравання ў Беларусі і Літве пасля задушэння паўстання 1863–1864 гадоў. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

ла зямлёй, аб'яднанай у адзіны надзел, і магла ёй распараджацца паводле ўласнага выбару; бо толькі ў такіх варунках яна можа паспяхова існаваць і павышаць эфектыўнасць. Апроч таго неабходна, каб найменшая гаспадарчая адзінка мела абшар зямлі, дастатковы для ўтрымання сярэдняй сялянскай сям'і.

Такая найменшая адзінка не можа падлягаць падзелу паміж членамі сям'і і павінна цалкам пераходзіць да спадкаемцы паводле права малярату або мінарату. Маючы на увазе, што цяперашняя асабістая сялянская ўласнасць у Літве ў выніку сямейных падзелаў у большасці выпадкаў была раздроблена да такой ступені, што асобная гаспадарчая адзінка не можа ўжо пракарміць сярэдняю сям'ю, варта было б пры пераўладкаванні вёскі аб'ядноўваць такія дробныя гаспадаркі ў адну, адпаведную гаспадарчай адзінцы, прынятай за нармальную, даючы кампенсацыі тым сем'ям, якія мусілі б сысці са сваіх гаспадарак. Кампенсацыя можа быць грашовая альбо натуральная, за кошт выдзялення ў іншым месцы нармальнай гаспадарчай адзінкі, што ўтварае асобную сялібу.

Азначаную рэформу, як і ўсё іншае, што датычыцца рацыянальнага ўладкавання жыцця вясковага насельніцтва Літвы, можа здзейсніць выключна для гэтых мэтаў створаны “Зямельна-рэгуляцыйны банк Літоўскай правінцыі” пад кіраўніцтвам людзей выбарных і ўсебакова ведаючых мясцовыя прававыя, эканамічныя і традыцыйныя стасункі. Зямельна-рэгуляцыйны банк, утвараючы адну з інстытуцый самакіравання ўсёй Літоўскай правінцыі, павінен мець права выпускаць закладныя паперы, а для выдачы нізкапрацэнтных пазыкаў павінен атрымаць пэўныя штогадовыя субсідыі з прыбыткаў усёй Літоўскай правінцыі. За пасярэдніцтвам гэтай інстытуцыі ўдалася б за кошт набыцця значных абшараў зямлі, прыналежнай ураду ці прыватным асобам, часткова ўрэгуляваць і павялічыць колькасць сельскіх гаспадарак, для якіх нармальная непадзельная гаспадарчая адзінка павінна быць строга акрэслена і мусіць утвараць асобную сялібу (kolonia) з зямлёй у адзіным надзеле.

Верагодна, што прыватныя ўладальнікі вялікіх абшараў зямлі, на якіх цяжка ажыццяўляць рацыянальнае вядзенне гаспадаркі з адпаведным прыбыткам, будуць ахвотна перапрадаваць “Зямельна-рэгуляцыйнаму банку” лішнія для іх тэрыторыі і ў руках прыватных уладальнікаў застануцца добраўпарадкаваныя маёнткі і вельмі запатрабаваныя для агульнай краёвай гаспадаркі як узорныя школы для

вясковага насельніцтва ўсяго наваколля, як правядыры культуры не толькі сельскагаспадарчай, але і пабытовай. Ва ўсялякім выпадку, у іх навакольнае насельніцтва мае для сябе сталы заробак, значна большы, чым яны мелі, калі б той маёнтак быў падзелены на надзелы паміж тым самым насельніцтвам; для павелічэння эфектыўнасці землі прыватныя ўладальнікі маёнткаў мусяць не шкадаваць выдаткаў на апрацоўку зямлі, на інвентар, на тья ці іншыя промыслы; а выдаткаваныя грошы ў значнай частцы прайдуць у рукі насельніцтва дадзенага наваколля ў якасці аплаты працоўнай сілы.

Для дабра краю, для дабра ўсяго насельніцтва мы павінны дбаць у першую чаргу, каб было добрае працоўнае месца, каб работнік яму адпавядаў. Патрэбныя вялікія і малыя працоўныя месцы, але кожнае з іх, нават найменшае, павінна ўтвараць цэласць. Вялікія працоўныя месцы на зямлі – гэта маёнткі, сярэднія складаюць фальваркі, меншыя – гэта асобныя сялібы. Такім чынам, найменшым працоўным месцам ёсць асобная сяліба, якая адпавядае нармальнай непадзельнай гаспадарчай адзінцы, здольнай утрымаць дабрабыт сярэдняй сялянскай сям'і. Усе працоўныя месцы, гэта значыць маёнткі, фальваркі і сялібы, павінны свабодна пераходзіць з рук у рукі, да людзей, якія найлепш здолеюць на іх працаваць, бо не кожны мае пакліканне да земляробства, а можа быць больш прыдатны для сябе самога, для сям'і і для краю на іншай ніве грамадскай працы, уносячы ініцыятыву і асабістае захапленне. Не могуць усе людзі быць земляробамі, але кожны чалавек мае права набыць маёнтак, фальварак ці сялібу, таксама як набываюцца ў гарадах камяніцы, фабрыкі, рамесныя майстэрні і г. д. Няхай кожны чалавек працуе там і ў тым накірунку, да якога мае прыхільнасць, а тады мы будзем мець вучоных, фабрыкантаў, рамеснікаў і г. д. не па прымусу, а па пакліканні.

Дамо толькі адпаведныя сродкі для навукі і адукацыі людзей, дамо магчымасць, каб кожны паводле здольнасцяў і прыхільнасці атрымліваў адукацыю па той ці іншай спецыяльнасці, і тады хлеба не забракуе нікому і запануе ўсеагульная гармонія, бо кожны будзе мець пачуццё абавязку ў дачыненні да іншых і таксама зразумее, што можа патрабаваць для сябе. Мусім разумець, што выняткі ёсць паўсюль, а таму яны будуць і ў нас; знойдуцца няўключы, знойдуцца людзі злой волі, але добра арганізаванае грамадства заўсёды будзе ў стане адхіліць адмоўныя ўплывы гэтых людзей на атачэнне, дзякуючы адпаведна сфармаваным інстытуцыям і асобам, пастаўленым на іх чале.

Адной з найважнейшых рэчаў у арганізацыі грамадства ёсць справядлівае падаткаабкладанне ў адносінах да даходу кожнага грамадзяніна краю, і калі яно будзе адпаведна праводзіцца, то сродкі знойдуцца на ўсё, і цяпер спустошаны і бедны наш край пакрыецца квітнеючымі сямлібамі вакол узорна добраўпарадкаваных фальваркаў і маёнткаў. Неўрадлівыя пустэчы пакрыюцца лясамі, а азёры і рэкі будуць багатыя рыбай. Разаўецца па вёсках рукадзелле і сельскагаспадарчая вытворчасць, а ў нашых гарадах паўстануць розныя фабрыкі, крэдытныя і гандлёвыя інстытуцыі, разаюцца ўсюды розныя таварыствы, народныя бібліятэкі будуць шырыць асвету і веды. Будзем мець школы, шпіталі, прытулкі для бедных, будзем мець прыгожых коней, добрую скаціну, удосталь хлеба, малака і мёду. Заквітнеюць нашыя гарады і мястэчкі, бо заможны народ будзе з'язджацца на набажэнствы ў мураваныя касцёлы, на нарады ў воласці ці ў таварыствы кааперацыі, для забеспячэння гаспадарчых патрэб, для навукі ці нават для сумесных забаваў.

Бясplatныя народныя школы будзем мець па вёсках і мястэчках для таго, каб кожны ўмеў чытаць, пісаць, лічыць, каб кожны разумее, што ўяўляе свет, ведаў хаця б у агульных рысах гісторыю чалавецтва, а асабліва свайго народа, даведаўся асноўныя прынцыпы гаспадарчай навукі ці рамяства.

У гарадах будзем мець школы рознага роду, каб кожны, хто можа і хоча мог атрымаць адукацыю ў адпаведным кірунку, а ў Вільні, старадаўняй сталіцы Літвы, узнікне ўніверсітэт, адкуль святло навукі будзе асвятляць цэлы край!

Гэтага мы ўсе жадаем і так мусіць быць, бо мы ёсць народам, які ўсведамляе сваю мінуўшчыну і ідэалы будучыні.

Усе мы, грамадзяне Літоўскай правінцыі, без розніцы мовы, веры і прыналежнасці пададзім адзін аднаму далоні і разважліва, але без ваганняў накіруемся да мэты. Ці селянін, ці шляхціц, ці рамеснік, ці купец – усе мы ёсць роўныя і ўзаемна дапаможам адзін аднаму, а Бог дапаможа нам!

Першай адзінкай самакіравання нашай супольнасці, ці то на вёсцы, ці то ў горадзе мусіць быць “усесаслоўнае валасное прадстаўніцтва”; далей – “земскае павятовае самакіраванне”; наступнае – “земскае губернскае самакіраванне” і апошняе – “земскае самакіраванне ўсёй літоўскай правінцыі ў Вільні”.

Усегэтыя інстытуцыі самакіравання служаць патрэбам насельніцтва Літоўскай правінцыі; а для спраў агульнадзяржаўных і для атрымання

жыццёва неабходных правоў для нашага краю павінны быць абраныя ад усёй нашай правінцыі дэпутаты ў “Дзяржаўную Думу” ў Пецярбург, дзе яны мусяць стаяць на стражы інтарэсаў нашага краю, і таму пры выбары дэпутатаў мы павінны быць вельмі асцярожнымі.

Нашыя дэпутаты ў “Дзяржаўную Думу” павінны быць перадусім людзі разумныя, людзі, якія ведаюць патрэбы краю, людзі, якія змогуць там працаваць і смела выступаць у абарону нашых інтарэсаў. Усе нашы дэпутаты ў “Дзяржаўную Думу” павінны паразумецца паміж сабой, каб сумесна дзейнічаць і атрымаць найлепшыя правы на самакіраванне для нашай правінцыі, бо толькі тады зможам спадзявацца на адпаведнае развіццё краю і дабрабыт яго жыхароў.

Перш за ўсё мусім настойваць, каб “Дзяржаўная Дума” прызнала “Літоўскую правінцыю” ў межах Вялікага Княства Літоўскага ад 1790 года з кіраўніцтвам усёй правінцыі ў Вільні, а далей настойваць на земскіх самакіраваннях усёй правінцыяй, губернскіх, павятовых і гмінных.

Кампетэнцыя земскіх самакіраванняў павінна датычыцца: 1) народнай асветы; 2) здароўя і санітарыі народа і жывёл; 3) арганізацыі і паляпшэння ў аграрных пытаннях; 4) земляробства, прамысловасці і гандлю краю; 5) мясцовых дарог і чыгункі, таксама ўсіх наземных і водных камунікацый мясцовага значэння; 6) усіх дабрачынных інстытуцый; 7) усіх крэдытных, страхавых інстытуцый, гандлёвых, спажывецкіх, крэдытных аб’яднанняў і г. д.; 8) сельскагаспадарчых, прамысловых таварыстваў і г. д.; 9) падаткаабкладання для патрэб усёй правінцыі, губерняў, паветаў і валасцей; 10) гарадской гаспадаркі; 11) мясцовай пошты і тэлефонаў; 12) рэлігійных канфесій; 13) судаў; 14) земскай паліцыі; 15) забеспячэння насельніцтва прадуктамі; 16) размяшчэння войскаў і г. д.

Валасное самакіраванне павінна дзейнічаць у межах валасці; “земскае павятовае самакіраванне” – у межах павета, ахопліваючы пытанні, якія датычацца ўсіх альбо некалькіх валасцей, “земскае губернскае самакіраванне” – у межах губерні, ахопліваючы пытанні, якія датычацца ўсіх, альбо некалькіх паветаў, прыналежных да адной губерні, а “земскае самакіраванне Літоўскай правінцыі” ахоплівае пытанні, датычныя ўсіх губерняў, уваходзячых у склад правінцыі. Валасное самакіраванне складаецца з асоб, абраных усім насельніцтвам валасці; павятовае самакіраванне складаецца з дэлегатаў, абраных ад усіх валасцей павета; губернскае самакіраванне складаецца з дэ-

лежаваных ад самакіраванняў усіх паветаў губерні, а самакіраванне Літоўскай правінцыі ў Вільні камплектуецца з дэлегатаў ад губернскіх самакіраванняў.

Абмаляваная ў агульных рысах арганізацыя самакіравання Літоўскай правінцыі заключае ў сабе цэлы шэраг неабходных інстытуцый, згодна з праграмай вышэй адзначаных кампетэнцыяў і чыннасцяў. Усе гэтыя інстытуцыі павінны выкарыстоўваць мясцовыя мовы і ўжываць дзяржаўную мову ў стасунках з дзяржаўнымі інстытуцыямі.

Няхай добрая воля, імкненне да працы і салідарнасць нас не пакідае, а будучыня прадракае нам перамогу і ўлюбёная Літва, наша айчына, будзе крыніцай здароўя для ўсіх.